JOURNAL FOR MEDIA HISTORY
TMG

Hans de Vries

Extremen in de ether zorgen voor de grenzen

Abstract

Met de komst van de radio als nieuw communicatiemiddel ontbrandde de zendtijdstrijd tussen de aanstormende omroepverenigingen. Daarnaast rees de vraag welke regels golden voor uit te zenden programma's. Bij het reguleren van dit tweede aspect van het radio-vraagstuk speelde de politiek in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw een sturende en controlerende rol. Dit ervoer de Vrijdenkers Radio Omroepvereniging (VRO) bij haar eerste uitzending in 1929 die na enkele minuten werd afgebroken, hoewel de 'Radio-wet', het radioreglement en het daarbij behorende controlemechanisme nog niet van kracht waren. En dat was nog maar het begin.
Met de VRO als casusstudie laat dit artikel zien hoe diverse actoren haar steeds meer en nadrukkelijker als een extremistisch 'schrikbeeld' wegzetten. Ze werd aangeklaagd als omroepvereniging die de openbare orde, de goede zeden, de sociaal-culturele en religieuze maatschappelijke normen van die tijd met haar uitingen op de radio ondergroef, wat eind 1936 culmineerde in een uitzendverbod.

Trefwoorden

Publieke omroep | Radio | Censuur | Uitingsvrijheid | Vrijdenkers

Keywords

Public broadcasting | Radio | Censorship | Freedom of speech | Freethinkers

Inleiding

Op zondagmorgen 29 september 1929 was de eerste radio-uitzending van de Vrijdenkers Radio Omroepvereeniging (VRO) te horen. De sinds 1856 bestaande Vrijdenkersvereniging De Dageraad had in 1928 de VRO opgericht om haar verlichtingsidealen niet alleen op bijeenkomsten en in publicaties, maar ook via de ether te verspreiden. Jan Hoving (1877-1939), meubel- en mandenmaker van beroep, socialist, neomalthusianist en vrijdenker uit diepe overtuiging, was de voorzitter van de vereniging. In het Amsterdamse Tuschinski theater sprak hij op die zondagochtend een bijeenkomst toe die live werd uitgezonden op de radio:

> Toehoorders! Mussolini hield in 1904 de rede, die gij zoeven gehoord hebt. Behalve vrijdenker was hij toen ook links, socialist, die met Dr. Balabanof tegen de reformistische partijleiding streed. Hij was bovendien antimilitarist, saboteur van het troepenvervoer tijdens den Tripoli-oorlog, waarbij hij aanzette tot het opbreken van de rails. Hij was deserteur van het Italiaanse leger. Hij was anti-clericaal; 'n echte "papenvreter" zooals u gehoord heeft, hij was 9 maanden in Bologna in de gevangenis omdat een godsdienstoefening ....[1]

Toen bleef het drie kwartier stil in de ether. In opdracht van de controlerende PTT-beambte Enserinck was de telefoonverbinding met de zender in Hilversum verbroken.[2] Het ministerie meldde later die middag in een persbericht dat de rede was onderbroken 'onmiddellijk toen bleek, dat de inhoud beleedigend(sic) kon worden geacht voor den eersten minister van een bevriende mogendheid,' hetgeen ongewenst was. Enserinck, zelf katholiek, gaf in zijn verslag bovendien aan dat de tekst 'kwetsend voor het opperhoofd van de Roomsch-Katholieke Kerk' was.[3] Met het censureren van de eerste uitzending werd de toon gezet. De VRO kwam al direct onder een vergrootglas te liggen.

Het nieuwe medium 'radio' betrad de Nederlandse publieke ruimte in een periode waarin de verschillende actoren en instituties nog bezig waren met de vertaling van de politieke pacificatie van 1917. Op weg naar een nieuwe politieke democratische cultuur en -als onderdeel daarvan- de vormgeving van de publieke sfeer. In eerste instantie streefde de overheid naar een nationale omroep voor de radio.[4] Hans van den Heuvel laat in *Nationaal of Verzuild* zien dat de confessionelen zich met hun omroepverenigingen keerden tegen een dergelijke 'liberaal neutrale' eenheidsomroep.[5] Frank van Vree geeft in *De Nederlandse pers en Duitsland 1930 - 1939* aan dat in lijn met de onderwijsstrijd de zendtijdstrijd ook beslecht werd met een verzuild stelsel. De antithese van Kuyper, scheiding van gelovigen en niet-gelovigen, werd ook doorgevoerd in de ether.[6] Naast de kwestie van wie wanneer mocht uitzenden, was er ook nog de vraag wat er gezegd mocht worden. In tegenstelling tot de persvrijheid voor gedrukte media voerde men voor de radio ongrondwettelijke preventieve censuur in.[7] In 1928 bij de behandeling van de 'Radio-wet' besloot de Tweede Kamer tot het instellen van de Radio Omroep Controle Commissie (ROCC) die ging controleren wat wel en niet uitgezonden mocht worden.[8] De censuurmaatregelen raakten vooral de VARA en de kleinere bijzondere omroepen zoals de VRO.[9]

Bij de invoering van de 'Radio-wet' in 1930 gingen verschillende taken over van de Hoofddirectie van de PTT naar de Radio-raad en ROCC.[10] Huub Wijfjes bracht met zijn studie *Radio*

onder Restrictie de opgelegde censuurmaatregelen in kaart. Daarbij ging hij voornamelijk in op de gevolgen van de interventies op de grote zendgemachtigden en hun radioprogramma's met de focus op de VARA.[11] De VARA liet zich temmen door zichzelf beperkingen op te leggen om restricties te voorkomen.[12] Van de opgelegde censuurmaatregelen aan de VRO geeft Wijfjes een overzicht en een beschrijving. Dit artikel gaat hier dieper op in door naar de oorsprong van de getrokken repressieve grenzen te kijken.[13]

Een ander historisch gegeven dat onderbelicht bleef bij Wijfjes en slechts licht werd aangestipt door Van Vree, was de invloed van de politieke pacificatie van 1917 en het daaropvolgende herijkingsproces van de democratie. Joris Gijsenbergh gaat met zijn studie *Democratie en gezag. Extremisme-bestrijding in Nederland, 1917-1940* daarop in door gebruik te maken van een zogenoemde repertoirebenadering.[14] Hij zette de repertoirebenadering in als politiek-historisch analyse-instrument om de opvattingen over vrije meningsuiting, extremisme, gezag en repressie van tijdgenoten te ordenen.[15] Gijsenbergh komt tot vier repertoires om de democratie met de daarbij behorende kernwaarden te classificeren:

- Het vertegenwoordigingsrepertoire gaat uit van evenredige representatie, onafhankelijkheid en indirecte invloed op de besluitvormingsprocessen.
- Het disciplineringsrepertoire stelt dat het respect voor de autoriteit, de wet, belangrijker is dan de vrije meningsuiting, en gaat uit van zelfbeheersing.
- Het burgerrechtenrepertoire beschouwt de vrijheid als fundamenteel, de bevolking is belangrijker dan de staat; de rechtsstaat dient de burgers te beschermen.
- Het egaliteitsrepertoire gaat uit van de sociale en economische gelijkheid, democratie is een samenlevingsvorm met voor iedereen evenveel zeggenschap.[16]

Gijsenbergh brengt hiermee de coherente praktische en principiële opvattingen van tijdgenoten in kaart.[17] Daarbij gaat hij onder andere in op de indertijd levende 'schrikbeelden' van als extreem ervaren groeperingen. Denk bijvoorbeeld aan het 'rode gevaar' van de socialisten, die angst opriepen bij (een deel van) hen die al langer een positie hadden in het politieke systeem, meer in het bijzonder de confessionelen.[18] Deze angsten speelden ook binnen het debat over de radio-omroep een rol.

Dit artikel interpreteert de angsten en schrikbeelden met de repertoirebenadering om daarmee de rond de publieke omroep getrokken grenzen te verklaren. Nemen we de huidige discussie over de

publieke omroep in ogenschouw, dan kunnen we ons afvragen of er paralellen te trekken zijn. In hoeverre zoekt de extreemrechtse conservatieve omroep ON! de grenzen op en worden zij het schrikbeeld voor de NPO-toezichthouders?

Kritische lezing van de censuurmaatregelen, de politieke ministeriële besluiten en publieke voorvallen, de daaraan gerelateerde krantenartikelen en briefwisselingen, maakt ons duidelijk hoe verschillende partijen de repertoires inzetten om de uitingsvrijheid van de VRO te bekritiseren. De Handelingen van de Staten Generaal, de wettelijke maatregelen en het digitale kranten- en tijdschriftenbestand Delpher geven een beeld van de gevolgen van de besluiten.

Dit artikel schetst eerst kort de propagandistische activiteiten van De Dageraad om een beeld te geven van haar beweegredenen om een radio-omroep te beginnen. Daarna zien we hoe de VRO zich in de ether heeft geuit en hoe daarop verschillende groepen in de samenleving reageerden. Verder komen de normatieve controle en de censuur aan bod waar de VRO mee te maken kreeg. In het bijzonder besteden we aandacht aan de invloed van het katholieke volksdeel op het verbieden van de VRO en het effect van de godslasteringswet. Afsluitend komt de agitatie van de nationaalsocialisten tegen de VRO en De Dageraad aan bod.

De Dageraad gaat met de VRO de ether in

De opkomst van de 'rationele wetenschappelijke denktrant waarbij het traditionele gezag van geloof in twijfel werd getrokken' uit de jaren rond 1850 vond, zoals Floor Meijer constateerde, zijn bedding bij de niet erkende Amsterdamse Vrijmetselaarsloge 'Post Nubila Lux' (PNL-licht na wolken-).[19] Vanaf 1855 gaven enkele leden van de PNL-Loge het tijdschrift *De Dageraad* uit, dit was het begin van de Nederlandse vrijdenkersbeweging.[20] Een jaar later richtten geabonneerden de vrijdenkersvereniging De Dageraad op.[21] De Dageraad groeide uit tot een landelijke vereniging met afdelingen en organiseerde regelmatig lokale en landelijke bijeenkomsten. Daarnaast gaf de vrijdenkersvereniging tijdschriften, boeken en brochures uit. Het Amsterdamse afdelingsorgaan *De Vrijdenker* werd vanaf 1919 het landelijke weekblad van De Dageraad.[22]

Vanaf 1928 ging De Dageraad zich ook richten op het nieuwe medium radio voor het uitdragen van haar opvattingen, omdat dit volgens het Hoofdbestuur een passend aanvullend propagandamiddel was voor die opvattingen.[23] Om haar doelstelling 'de soevereiniteit en autonomie van de rede, de bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van kerk of persoon' via de radio te

verkondigen, klopte ze in 1928 aan bij de VARA met het verzoek om te mogen spreken voor de radiomicrofoon.[24] Aan dit verzoek werkte de VARA niet mee: 'Men vreest dat een vereeniging die op Atheïstische grondslag staat door haar propaganda per radio andersdenkenden te veel kwetst, en met een geruststelling dat 't Atheïsme vaak wordt verkondigd door socialistische sprekers.'[25] Het bestuur van de VARA wilde zijn vingers niet branden door geïdentificeerd te worden met het atheïstische schrikbeeld van De Dageraad. De Dageraad besloot daarop om een verzoek in te dienen bij de Nederlandse Seintoestellen Fabriek (NSF) die het beheer had over de radiozenders. De NSF gaf aan dat zij niet zonder zendvergunning van de minister een radio-avond over het vrijdenken kon uitzenden.[26]

In mei 1928 kwam het Dagelijks Bestuur van De Dageraad in actie door een circulaire te verspreiden op een door de VARA georganiseerde protestbijeenkomst over op dat moment spelende conflicten met *de Telegraaf* en AVRO.[27] Hierin werd gewag gemaakt van 'de tweeslachtige houding van het V.A.R.A.-bestuur welke onze vereeniging herhaaldelijk de gelegenheid om ook eens voor de microfoon te spreken weigerde, terwijl ze het aan de Religieus-Socialisten wel toestond.'[28] Op 21 mei besloot het hoofdbestuur om opnieuw een verzoek voor een spreekbeurt te sturen, nu aan zowel de VARA als de AVRO. In juni ontving men van beide omroepverenigingen een antwoord. Van de VARA was het wederom een weigering.[29] Onder restricties verklaarde de AVRO zich wel bereid het verzoek in overweging te nemen.[30] De reactie van de AVRO was in lijn met Gijsenberghs vertegenwoordigingsrepertoire om de vrijdenkers de gelegenheid te geven om voor hun microfoon te spreken, maar gezien de restricties lag het disciplineringsrepertoire wel om de hoek.

Jan Hoving overlegde eind juni met filosoof, jurist en bekende vrijdenker prof. Leo Polak (1880-1941) over de radio-ambitie van De Dageraad. Op 4 juli 1928 bracht hij hiervan verslag uit aan het hoofdbestuur. Polak had hem gezegd: '… dat de kerken er alles op zullen zetten om, nu de kerken langzaam maar zeker gaan leeglopen, hun invloed door middel van den Radio-omroep te bestendigen of trachten een grotere invloed te verkrijgen. Hij raadde aan een comité te vormen om eventueel over te gaan tot het stichten "eener vrij-geestelijke omroepvereeniging".'[31] Hij voorzag een propagandastrijd met de kerken. De Dageraad liet er geen gras over groeien, want al een week later, voorafgaand aan de volgende bestuursvergadering van 11 juli 1928, richtte ze in het Café 'de Gouden Zon' te Amsterdam de Vrijdenkers Radio Omroepvereeniging (VRO) op.[32] Op zondagochtend 5 augustus 1928 hield Jan Hoving zijn rede voor de AVRO-microfoon als voorzitter van De Dageraad. Dit stond los van de oprichting van de VRO. In lijn met de gemaakte afspraken met de AVRO die als

gastheer optrad, gaf Hoving een lezing over 'De waarde van de wetenschap voor de wereldbeschouwing'. Deze lezing sloot aan bij de doelstelling van De Dageraad, het hanteren van 'de wetenschappelijke-wijsgerigen grondslag.' [33]

Tot aan de invoering van het radio-reglement in 1930 was de PTT de autoriteit die de vergunningen afgaf.[34] De radio bouwde voort op de radiotelegrafie van de communicatie tussen schepen met het vaste land.[35] Na de Eerste Wereldoorlog diende de radio zich aan als broadcastmedium. Zoals Susan Douglas schreef werd de radiotechnologie een 'social construct' en voor dit publiek omroepmedium moest een nieuw bestuurlijk kader komen.[36] Op het niveau van de Haagse politiek werkten daarom vanaf 1923 verschillende commissies aan het ontwerpen van een 'nationaal' omroepstelsel. Uiteindelijk kwam in 1926 de 'Staatscommissie voor den Nationalen Omroep' onder leiding van katholiek kamerlid Ruys de Beerenbrouck met haar advies.[37] In het verlengde van de pacificatiepolitiek werd een verzuilde modus uitgedacht. De vier grote omroepen: de protestantse NCRV, de sociaaldemocratische VARA, de katholieke KRO, en de algemeen neutrale AVRO, waarbij zich de kleinere vrijzinnig protestantse VPRO voegde, kozen ervoor om volgens het advies vanuit hun levensbeschouwelijke of ideologische uitgangspunt een allesomvattend programma uit te zenden voor hun achterban. De VRO trad in april 1931 toe als bijzondere omroep en mocht uitzendingen verzorgen daar deze geacht werden van algemeen nut te zijn en een culturele behoefte te vervullen.[38] Tot aan de zomer van 1932 waren de kleine bijzondere omroepen zoals de VRO afhankelijk van de Radio-raad en de vier grote omroepverenigingen voor het verkrijgen van de aan hen toegezegde zendtijd, omdat er voor hun nog geen zendtijdtoebedeling was.[39] Tot aan het verkrijgen van het vaste maandelijkse uitzendmoment vonden zeven uitzendingen plaats met tussenkomst van de Radio-raad. Vanaf augustus 1932 verkreeg de VRO haar reguliere maandelijkse zendtijd. In dat tweede halfjaar van 1932 werden al direct twee programma-onderdelen verboden.

Tabel 1 geeft een overzicht van de 64 programma's die de VRO over een periode van acht jaar produceerde en de invloed van de ROCC-censuur daarop. Een uitzenduur van de VRO bestond uit meerdere programma-onderdelen, veelal voordrachten afgewisseld met een muzikaal intermezzo en/of een declamatie van een gedicht. We zien dat veertien programma-onderdelen zijn gecensureerd door het schrappen van teksten/zinnen/alinea's. Twaalf van de aangedragen redevoeringen werden zelfs volledig verboden en zijn dus niet uitgezonden. Van deze twaalf zijn er tien vervangen door eerdere, goedgekeurde voordrachten of nieuw ingebrachte teksten. Met de twee afgebroken uitzendingen meegerekend werd 44% van de 64 uitzendingen gecensureerd. We zien vanaf 1932, na

		1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	Totaal
	aantal uitzendingen	1	3	4	8	12	12	12	12	64
Programma*	Toegestaan zonder restricties		3	4	7	10	6	5	9	44
	Geschrapte teksten					2	3	7	2	14
	Verboden				2	2	3	1	4	12
	Afgebroken	1					1			2
	Vervangende teksten				1	2	2	1	4	10

Table 1. Overzicht van uitzendingen, programmaonderdelen met/zonder restricties van de VRO
* Een uitzending kon meerdere programma-onderdelen hebben.

de verkrijging van reguliere zendtijd, een constante groei van censuurmaatregelen tegen de VRO. In de jaren die volgden zien we de VRO steeds meer als schrikbeeld opdoemen.

Normatieve controle op uitingsvrijheid in de ether

Op 23 en 24 februari 1928 behandelde de Tweede Kamer de Radio-wet als Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB). Twee belangrijke discussiepunten bepaalden het debat: het vraagstuk van de zendtijdverdeling en de inhoudelijke controle op de radio-uitzendingen. In het debat over de zendtijdverdeling ging het om de billijke verdeling ofwel Gijsenberghs vertegenwoordigingsrepertoire en bij controle op de uitzendingen om het disciplineringsrepertoire. Het kamerlid George van den Bergh van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) opende het debat door de uitingsvrijheid als een fundamenteel recht te beschouwen. Zijn uitspraak sloot aan bij Gijsenberghs burgerrechtenrepertoire dat overeind moest blijven:

> Ik juich ten volle toe, dat ieder, die ook op godsdienstig, politiek of maatschappelijk gebied iets tot zijn medeburgers te zeggen heeft, dat ook per radio zal kunnen doen, ook dan, zoals op dit gebied te verwachten is, wanneer niet allen met zijn mening kunnen instemmen.[40]

Haaks hierop stonden de opvattingen van de conservatieve christelijke partijen, die in lijn met het voorstel van de ARP-minister Van der Vegte vanuit het disciplineringsrepertoire de toegang tot de ether wilden begrenzen. Zij vonden de wet en regelgeving belangrijker dan de uitingsvrijheid. Kamerlid Van Dijk (ARP) ging in op de tweeslachtigheid van de AMvB voor de radio-omroep. De minister stelde in het voorstel wel dat er zaken geregeld zouden worden, maar gaf daar geen richting aan. Van Dijk besteedde ook aandacht aan de samenstelling van de Radio-raad en stelde in zijn betoog voor om deze expliciet een rol te geven bij het verlenen van zendmachtigingen en de zendtijdverdeling.[41] Kamerlid Suring van de Roomsch-Katholieke Staatspartij (RKSP) sprak over de gewenste preventieve controle op de uit te zenden programma's. Controle op de programma's was gewenst omdat die niet 'in strijd met de veiligheid van den Staat, de openbare orde of de goede zeden' mochten zijn om de 'bescherming van de rechten van derden' te waarborgen, daarbij doelende op de ontvangers, de luisteraars.[42] Daartoe diende hij een amendement in dat na aanname 'het preventieve toezicht ter bescherming van de rechten van derden' toevoegde aan de wet.[43]

Bij de behandeling van de rijksbegroting van Justitie voor 1931 in december 1930 sloot kamerlid Van Wijnbergen (RKSP) zijn betoog over de verhouding tussen geloof en overheid af met het verzoek om godslastering strafbaar te stellen om de rechten van gelovigen te beschermen.[44] Tijdens de verdere behandeling van de begroting ondersteunden andere Kamerleden van de christelijke partijen zijn verzoek. Uiteindelijk kwam minister Donner (ARP) in december 1931 met het wetsvoorstel om godslastering op te nemen in het strafrecht, dit voorstel werd op 1 juni 1932 aangenomen.[45] In de wet was uitdrukkelijk opgenomen dat gelovigen niet mochten worden gekwetst.[46] Na aanneming van de 'Smalende Godslasteringswet' werd op 22 april 1933 ook het Radioreglement aangescherpt ter bescherming van de rechten van derden.[47] Het aangescherpte artikel 2 lid 2 hield in dat berichten niet mochten 'inhouden een rechtstreeksche dan wel zijdelingsche of bedekte ondermijning van godsdienst, zedelijkheid, gezag en volkskracht, noch kennelijk bestemd zijn voor het buitenland, indien bekend is, dat zij in een bevrienden Staat niet zijn toegelaten.'[48] Deze aanvulling op het Radioreglement verknoopte godsdienstige, morele en politiek-ideologische overwegingen met elkaar. Dit bood de mogelijkheid om godsdienstige censuurmaatregelen in te zetten onder een politiek-ideologische dekmantel en andersom. Het uitgangspunt van de controle op de radio-uitzendingen was het disciplineringsrepertoire.

De smalende godslasteringswet kreeg de naam *Lex Donner* mee en had direct effect voor de VRO. Op zaterdag 24 september 1932 werd de rede van Jacq Erka over 'Jeugd en de Vrije gedachte'

getroffen door een volledig verbod.[49] Het oordeel van de ROCC was dat met 'de voordracht verdacht wordt gemaakt hetgeen voor anderen heilig is, en dat op een volstrekt ontoelaatbare wijze lompe aanvallen worden gedaan op geloof en kerk.'[50] Voorafgaand aan het laten zwijgen van de zender sprak Jan Hoving een protestrede uit waarin hij aangaf dat deze censuur de Nederlandse traditie van gedachtevrijheid muilkorfde.[51] De verdere toepassing van Gijsenberghs disciplineringsrepertoire zien we terug in Tabel 1. Vanaf 1933 tot en met 1936 zijn van de 48 voorgedragen uitzendingen er 24 gecensureerd. Dit lijkt verband te houden met de op de *Lex Donner* gebaseerde aanscherping van het radioreglement op het punt van godslastering waarnaar de Radio-raad in haar advies aangaande de VRO al naar verwees.[52]

Regionale katholieke strijd verplaatst zich naar Den Haag

In oktober 1932, twee maanden na de eerste twee reguliere uitzendingen, ontving minister van Waterstaat Paul Reymer van de Rooms Katholieke Staats Partij (RKSP) twee brieven: een van de Katholieke Limburgse Liga en de andere kwam van de Katholieke Radiobond in het Bisdom Roermond.[53] Beide briefschrijvers meldden dat zij de uitzendingen van de VRO godslasterlijk en ondermijnend voor de katholieke leer vonden. Zij wensten de ontvangst van de VRO-uitzendingen ten huize van katholieken aan banden te leggen. De Limburgse radiocentrales zouden de aanstootgevende atheïstische, antiklerikale, antikatholieke VRO-uitzendingen niet door moeten geven om de katholieke gemeenschap te vrijwaren van dergelijke goddeloze uitingen. De radiocentrales zorgden voor de lokale distributie van de uitzendingen op de draadomroep.[54]

De weerstand van Limburgse katholieken tegen de VRO was een voortzetting van een regionaal conflict uit de jaren twintig en begin dertig. De Limburgse afdeling Rumpen van De Dageraad verspreidde met regelmaat pamfletten, overdrukken van artikelen uit *De Vrijdenker*, aan de poorten van de mijnen.[55] In mei 1925 zorgde een spottend pamflet over de 'Mirakelen' van Maria's onbevlekte ontvangenis voor tumult.[56] De Katholieke organisaties samen met de RK-kerken organiseerden hiertegen een protestbijeenkomst in Heerlen.[57] Deken Tijssen van Sittard sprak daar de volgende woorden uit: 'Nooit, nooit meer zou dit gebeuren zelfs al zou de Limburgsche bodem besproeid worden met ons bloed.'[58] Enkele jaren later zorgde een pamflet over de 'Encycliek over het Reine Huwelijk - Casti Connubii' van paus Pius XI voor een volgende opschudding door de katholieke seksuele huwelijksmoraal te bekritiseren.[59] Onder aanvoering van de afdelingen van de Limburgse

Roomsch-Katholieke Werkliedenbond (RKWB) hielden daarop vele Limburgse rooms-katholieke kerken een 'Heilige Mis voor Eerherstel' als protest tegen het vrijdenkerspamflet.[60]

Als reactie besloot het Hoofdbestuur van de Dageraad om een propagandatocht met autobussen naar Limburg te organiseren.[61] De katholieke Limburgse gemeenschap (Heerlen) reageerde binnen een week met de oprichting van een 'Comité van Verweer' dat op zijn beurt opriep om plaatselijke actiecomités op te zetten.[62] In het weekend van 25 en 26 juli 1931 werd een door het Hoofdbestuur van De Dageraad geplande propagandatocht naar Limburg gehouden.[63] Het Comité van Verweer besloot om de tegendemonstratie de katholieke pauselijke witgele kleuren mee te geven.[64] Vanaf zaterdagochtend 25 juli stonden vele witgele katholieken in de startblokken om de 'godloze' vrijdenkers te ontvangen.[65] Van de drie bussen met vrijdenkers bereikte één bus zijn bestemming zonder problemen. Een colonne witgeel versierde auto's hield een andere bus tegen en deed die uitgeleide. De derde bus werd tegengehouden, een deel van de 'Dageradianen' liep naar het dichtstbijzijnde station en vervolgde zijn weg.[66] Menigmaal moest de politie optreden om leden van De Dageraad te beschermen bij het uitdelen van de pamfletten, om escalatie te voorkomen.[67]

De herhaalde botsingen tussen de Rooms-Katholieke Limburgse gemeenschap en De Dageraad verduidelijken de achtergrond van de twee katholieke klaagbrieven. De katholieke geestelijkheid en bestuurders waren gewend dat hun katholicisme zich boven de 'neutrale' overheid plaatste.[68] Zo werd vanaf oktober 1929 op de door de Centrale Commissie voor de Filmkeuring goedgekeurde films nog een katholieke nakeuring uitgevoerd. Het was wettelijk echter niet mogelijk om de katholieke Limburgse gemeenschap te vrijwaren van de VRO-radio-uitzendingen omdat de radiocentrales deze niet mochten blokkeren.[69] Daarnaast bereikten radiosignalen via de ether alle Limburgse luisteraars met een eigen radio-ontvanger. Oftewel: de uitzendingen kwamen ongestoord en ongefilterd bij iedereen de huiskamer binnen. De Limburgse katholieke elite verloor daarmee een stuk invloed op de katholieke gemeenschap.

VRO onder de loep

Minister Reymer verzocht de Radio-raad om de onrust vanuit de Limburgse katholieke hoek over de aanstootgevende atheïstische uitzendingen van de VRO nader te onderzoeken.[70] De ROCC ging aan de slag met de opdracht van de minister. Van alle preventief gecontroleerde programma's werd een verslag gemaakt en werden gegevens opgevraagd bij de VRO door de ROCC. Op 23 mei 1933 reageerde

de Radio-raad op het verzoek van minister Reymer met een voorlopig eerste advies. Daarin stond dat van de eerste acht reguliere VRO-uitzendingen er maar één programmaonderdeel was verboden. Verder voldeed de VRO aan de geldende normen van het radio-reglement.[71] Op grond hiervan bevestigde de Radio-raad dat de uitzendingen van de VRO een bijdrage leverden aan het 'algemeen nut' ter verspreiding van hun opvattingen op de radio voor hun culturele of godsdienstige stroming.[72]

Na de doorvoering van de godslasteringswet *Lex Donner* in het Radio-reglement moest de ROCC op basis van de aangescherpte godslasteringsnormen met grotere regelmaat teksten aanpassen, alinea's schrappen en meerdere programma-onderdelen verbieden voor uitzending door de VRO.[73] In tegenstelling tot haar eerste advies was daarom de Radio-raad in haar tweede advies van maart 1934 naar aanleiding van de ROCC-bevindingen van mening, 'dat de uitzendingen van de VRO niet meer geacht (…) kunnen worden van algemeen nut te zijn,' de Radio-raad vond dat de zendmachtiging van de VRO ingetrokken kon worden.[74]

Na een kabinetswisseling was de ARP-er De Wilde als minister aangetreden. Hij volgde het advies niet direct op. Sterker, hij leek de VRO tijd te gunnen om meer in het gareel te gaan lopen. Twee jaar later, op 26 februari 1936, kwam minister De Wilde in een brief aan de Radio-raad en ROCC op de kwestie terug met de licht suggestieve vraag of men: 'gelet op de gedragingen van den V.R.O. in den laatsten tijd, aanleiding vindt, om het standpunt te herzien?'[75] Op 29 april 1936 gaf de ROCC rechtstreeks antwoord aan de minister dat het laatste jaar geen klachten van betekenis tegen de VRO waren ontvangen en dat het haar lukte om binnen de grenzen van het Radioreglement te blijven en dat zij derhalve in aanmerking kon komen voor een definitieve uitzendmachtiging.[76]

De Radio-raad kwam, in tegenstelling tot het positieve ROCC-advies, in juni met een verdeeld advies aan de minister. De meerderheid van de Radio-raad adviseerde niet alleen op grond van haar uitzendingen maar ook op grond van haar doelstelling dat de VRO niet in aanmerking kon komen voor een definitieve machtiging. In zijn brief aan de minister verwoordde de raad dit als volgt: 'De V.R.O. stelt zich hierin uitdrukkelijk op een standpunt, dat niet alleen door godsdienst en kerk in ons land verworpen wordt, maar ook lijnrecht tegen veler godsdienstige belijdenis ingaat. De bevordering der vrije gedachte verbindt de V.R.O. onder meer aan afwijzing en bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van een kerk - het is zonder meer duidelijk, dat zonder rechtstreeksche, zijdelingsche of bedekte ondermijning van godsdienst dit niet wel mogelijk zal zijn.'[77] Vier van de vrijzinnige en liberale raadsleden formuleerden echter een minderheidsstandpunt. Zij vonden dat er voor de VRO ruimte moest blijven in de ether.[78] Gevat in de terminologie van Gijsenbergh gingen zij uit van het

vertegenwoordigingsrepertoire; zij vonden dat de VRO een belangrijke cultuurstroming vertegenwoordigde die niet weggedrukt mocht worden. De minister stelde zich in juli op tussen de Radio-raad, de minderheidsgroep en de ROCC in, door de VRO vooralsnog haar voorlopige machtiging te laten behouden.[79] Opmerkelijk is dat de minister hier handelde volgens het burgerrechtenrepertoire om de uitzendvrijheid van een minderheid vooralsnog te beschermen.

Maatschappelijke en politieke escalatie

De katholieke activisten bleven De Dageraad en de VRO op de huid zitten. De in augustus 1933 opgerichte Gooische actiegroep tegen Volksverwildering van katholieke ingezetenen uit het Gooi kruiste in 1936 de degens met De Dageraad.[80] De katholieke Gooische actiegroep streed in concreto tegen de onzedelijkheid van gemengd zwemmen, het dragen van zomerse losse kleding en het strandleven langs Gooische landstranden bij het IJsselmeer en de Natuurbaden.[81] De Dageraad organiseerde in juli haar jaarlijkse Landdag in Naarden-Bussum. Overeenkomstig het Limburgse katholieke verweer uit 1931 riep de Gooische actiegroep op dat 'nu het katholieke Gooi zijn ruggengraat moest tonen om de goddelozen een halt toe te roepen.'[82] Tezamen met de verenigingen Katholiek Bussum en Katholiek Hilversum organiseerden zij een protestbijeenkomst nabij de locatie waar De Dageraad haar landdag hield.[83] Op de landdag ontstond bovendien een handgemeen met tegenstanders van De Dageraad. Deze vandalen waren echter geen katholieken, maar leden van de NSB. Ze werden na het plegen van hun wandaad overgedragen aan de politie.[84]

Na de protestmeeting bleef de Gooische actiegroep zijn pijlen richten op de VRO. Bij de eerstvolgende uitzending van de VRO na de protestmeeting tekende ze protest aan. Ze zond een telegram aan de minister van Justitie met het verzoek om tussenbeide te komen 'om in naam van de Christelijke beschaving en de Staat de Godloozenbeweging' hun uitzendingen te verbieden en hun weekblad *De Vrijdenker* te weren uit de kiosken.[85] Vanaf dat moment zorgde de Gooische actiegroep maandelijks voor acties gericht tegen de uitzendingen van de VRO. Zij verstuurde telegrammen en brieven aan de minister van Binnenlandse Zaken die gepaard gingen met persberichten.[86] Die werden in veel katholieke kranten geplaatst.[87] De VRO-uitzendingen waren volgens de Gooische actiegroep afkomstig van de 'Nederlandse Sectie der Godloozen onder de door Moskou aangestuurde Proletarische Vrijdenkers.'[88] Het *Dagblad De Grondwet* plaatste de protestbrief van de Gooische actiegroep waarin verwezen werd naar de Spaanse toestanden, waar kort tevoren de burgeroorlog was

uitgebroken.[89] We zien hier dat het antiklerikale atheïstische en het politiek ideologische schrikbeeld tegen vrijdenkers in stelling werden gebracht.

Ook de NSB richtte het vizier op De Dageraad om haar antiklerikale en antifascistische stellingname. Met de titelkop "GODSLASTERAARS 'De Dageraad' voortaan Godloozen-organisatie voor àlle marxisten" opende het NSB-weekblad *Volk en Vaderland* op 18 oktober 1936 de aanval op De Dageraad en de VRO. In dit artikel werd De Dageraad afgeschilderd als een communistische mantelorganisatie voor godloozen-propaganda. De NSB eiste ook dat de zendmachtiging van de VRO werd ingetrokken.[90]

In het najaar van 1936 organiseerde De Dageraad bijeenkomsten over de Spaanse burgeroorlog.[91] De voornaamste sprekers waren Jan Hoving en publicist Albert de Jong, een syndicalist, antimilitarist en libertair die zich inzette voor Hulp aan Spanje.[92] De bijeenkomst van maandag 26 oktober 1936 in Utrecht liep na provocaties van een NSB-knokploeg uit de hand.[93] De bijeenkomst werd na gewelddadige schermutselingen door de politie ontbonden. De reactie van de NSB-secretaris Van Geelkerken was 'dat hij hoewel hij een optreden als gisteren heeft plaats gehad niet direct toejuicht, hij dit toch ook niet kan afkeuren. Een beweging als die van de Dageraad moet hoe eer hoe beter verdwijnen, zij moet zo spoedig mogelijk worden opgeheven of ontbonden.'[94] Daarop organiseerde de NSB op 2 november 1936 in Amsterdam een bijeenkomst onder het motto: 'Te wapen tegen 'De Dageraad'."[95]

De agitatie tegen De Dageraad en de VRO had effect. Op 16 november 1936 gaf minister De Wilde bij de vaststelling van de Begroting van de PTT aan dat hij voornemens was om de voorlopige machtiging van de VRO binnenkort in te trekken met als motivering '…dat de V.R.O. binnen het kader der wettelijke voorschriften, welke het alleszins juiste beginsel huldigen van vrije meeningsuiting, mits men daarbij blijft binnen de door de wet gestelde normen, krachtens aard en doelstelling practisch geen uitzendingen kan verzorgen, die zij volgens hare statuten beoogt te verzorgen.' [96] De escalatie van katholieke en nationaalsocialistische zijde had het schrikbeeld van de antiklerikale VRO verder opgeklopt, wat de weg vrij maakte voor het verbod op de VRO met ingang van 1 januari 1937.[97]

Conclusie

Dit artikel laat zien hoe de grenzen van de uitingsvrijheid bij het ontstaan van de publieke radio-omroep werden getrokken en in de jaren dertig nauwer werden. De VRO als bijzondere

radio-omroepvereniging aan de linker flank van het radiobestel kreeg in veelvoud te maken met censuur. Bij de komst van een nieuw massamedium in de publieke ruimte zijn er altijd angsten over 'wat', door 'wie' wel of niet mag worden geuit. Dit gold voor de drukpers, de film, de radio, de TV en tegenwoordig de sociale media. Opvallend was bij de entree van de radio de normatief christelijk ingegeven censuur en repressie op de uitingen in de ether om 'de rechten van derden', de luisteraars, te beschermen. Vincent Crone gaat in zijn discours-onderzoek over *De Kwetsbare Kijker* ook in op de morele bescherming van de kijker door na te gaan van wat wel of niet mocht worden getoond op de televisie.[98] In de jaren twintig gold nog het vertegenwoordigingsrepertoire als leidend repertoire, maar dat werd in de jaren dertig verdrongen door het disciplineringsrepertoire.[99] Het disciplineringsrepertoire was in 1930 ook al leidend bij de invulling van het radioreglement voor de radio-omroep, zelfs al was de zendtijdverdeling gebaseerd op het vertegenwoordigingsrepertoire. Het disciplineringsrepertoire was het uitgangspunt voor controle op de radio-uitzendingen. In 1933 werd met de doorvoering van de smalende godslasteringswet *Lex Donner* artikel 2 lid 2 van het Radio-reglement verder aangescherpt, de ROCC verkreeg nog meer armslag om repressieve normatieve censuurmaatregelen toe te passen ter bescherming van de 'christelijke natie'.

De VRO-casus laat zien welke politieke machten samenkwamen om de grenzen te trekken. Al bij haar eerste uitzending werd ze uit de ether gehaald om haar (vermeend) antiklerikale uitspraken en het beledigen van een bevriend staatshoofd nog voordat de Radio-wet in 1930 was afgekondigd. Opvallend was de rol die de regionale dynamiek van de katholieke gemeenschappen vervulde door de landelijke politiek aan te spreken op de goddeloze uitingen van de VRO en De Dageraad. De repertoirebenadering geeft een verdieping aan de studie van Wijfjes door bloot te leggen welke conservatieve politieke machten een rol speelden. Eerst klommen de Limburgse katholieke hoeders in 1932 in de pen, die de reguliere VRO-uitzendingen niet in de katholieke huiskamers wilden laten binnenkomen. Deze agitatieknuppel werd overgenomen door de Gooische actiegroep tegen Volksverwildering door vanaf augustus 1936 maandelijkse brieven en telegrammen te sturen aan de minister en deze te doen vergezellen van persberichten die trouw werden gepubliceerd in de landelijke en regionale katholieke kranten. De Gooische actiegroep verbond het goddeloze antiklerikale van De Dageraad met de steun die de vrijdenkersvereniging gaf aan het democratisch gekozen communistische, socialistische, atheïstische Spaanse Volksfront. Wat de springplank was voor de NSB om zich naast artikelen in *Volk en Vaderland* met gewelddadige acties tegen De Dageraad

en de VRO te keren. Deze druk vanuit de rechtse flanken van de publieke opinie droeg bij aan het besluit van de landelijke politiek om de uitzendmachtiging van de VRO met ingang van 1 januari 1937 in te trekken.

Bij het ontstaan van de publieke (radio) omroep was de discussie voornamelijk gericht op het begrenzen van de extremen binnen het parlementaire democratie en het overeind houden van de onder druk staande internationale neutraliteit van Nederland.[100] Wijfjes liet zien dat de VARA na haar worsteling tussen strijdcultuur en zelftucht koos om zich aan te passen en zelfcensuur toe te passen om zich te schikken naar het disciplineringsrepertoire. De VRO koos op grond van haar doelstelling zich te blijven richten op het verspreiden van de autonomie der rede, onder afwijzing en bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van kerk of persoon, schrift of overlevering. Ze was niet van plan te buigen voor de repressieve normatieve censuurcriteria. Met steun van de politici van de confessionele partijen en de conservatieve liberalen besloot de minister op grond van de moreel-godsdienstige code haar de uitingsvrijheid in de ether te ontnemen.

Dit onderzoek naar de extremen in de publieke omroep beoogt een nieuw perspectief toe te voegen aan de radio-geschiedenis door te laten zien hoe aan de flanken van het publieke bestel van de jaren dertig van de vorige eeuw de grenzen getrokken en de marges vastgesteld werden van de uitingsvrijheid in de ether. Met de intrede van Ongehoord Nederland als aspirant omroep zien we nu hetzelfde gebeuren. Omroep ON! zoekt met haar extreme uitingen aan de rechterflank van het omroepbestel ook de grenzen op. Dit historisch onderzoek met de VRO als casusstudie naar de extremen in de publieke radio-omroep van de jaren 1930 kan nieuwe inzichten bieden. Mogelijkerwijs kunnen met de repertoirebenadering de huidige tendensen in de publieke omroep worden onderzocht.

Endnotes

1. “Niet zòò. Te wapen, vrijdenkers van Nederland,” *De Vrijdenker*, 5 oktober 1929. Een verslag van de rede en een reactie op het afbreken van de eerste VRO uitzending.
2. Huub Wijfjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma’s 1919-1941* (IISG, 1988), 30. De katholieke PTT ambtenaar Enserinck had de opdracht om de uitzending te volgen. Hij was gemachtigd om bij overtreding van de bepalingen uit de Telegraaf- en Telefoonwet 1904 de uitzending af te breken.

3. Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 30.
4. A.A.M. Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving geschiedkundig ontwikkeld* (N. Samsom NV, 1933), 78-79.
5. Hans van den Heuvel, *Nationaal of Verzuild. De strijd om het Nederlandse Omroepstelsel in de periode 1923-1947* (Uitgeverij Ambo bv, 1976), 13-52.
6. Frank van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Historische Uitgeverij Groningen, 1989), 26. Hierover schreef Van Vree: 'op symbolische wijze (was) de antitheseleer van Kuyper uitgebreid tot de ether, door NCRV, KEO en VPRO' aan de tweede zender te Huizen toe te wijzen.
7. Van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland,* 32. Van Vree schrijft: 'Preventieve censuur was dus in strijd met de grondwet.'
8. Staatsblad, No.159. Pas in 1930 werden de Radio-raad, de Radio Omroep Controle Commissie (ROCC) en het Radio-reglement wettelijk effectief.
9. Van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland,* 28-29.
10. Staatsblad, No.159.
11. Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 5, 223-249.
12. Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 272.
13. Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 5, 228.
14. Joris Gijsenbergh, "Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940" (PhD diss., Radboud University, 2017), 25-27, https://hdl.handle.net/2066/166010.
15. Gijsenbergh, "Democratie," 23-26.
16. Gijsenbergh, "Democratie," 11, 25-27.
17. Gijsenbergh, "Democratie," 21.
18. Gijsenbergh, "Democratie," 12, 41-42.
19. Floor Meijer, *Wereldburgers: Vrijmetselaren & de stad Amsterdam, 1848-1906* (Universiteit van Amsterdam, 2010). De Loge als filosofisch forum, 250. De 'Post Nubila Lux' Loge werd destijds niet erkend door de overkoepelende Nederlandse vrijmetselaarsorganisatie 'Grootoosten der Nederlanden'.
20. Jan ten Bokkel, *Gidsen en Genieën, De Dageraad en het vrije denken in Nederland 1855-1898* (Uitgeverij FAMA, 2003), 35-53.
21. "Verslag van de Vergaderingen. No.1 van 12 oktober 1856 (Oprichting)," De Dageraad, IISG Archief, inv. nr. 9, https://hdl.handle.net/10622/ARCH01592.6.001: Na een jaar had het tijdschrift *De Dageraad* onderhand vierhonderd betalende abonnees van waaruit de vrijdenkersvereniging De Dageraad werd opgericht.

22. Anton Constandse, *120 jaar Vrijdenkers beweging De Dageraad De Vrije Gedachte* (De Vrije Gedachte, oktober 1976), 13-14.
23. "Beschrijvingsbrief der Algemene Vergadering van de Vrijdenkers-vereeniging," *De Dageraad,* zondag 16 december 1928, 2-3. https://hdl.handle.net/10622/ARCH01592.2.3.8.B. Op dat moment had *De Dageraad* 1004 leden en waren er 15 actieve afdelingen verspreid over Nederland.
24. "Stukken betreffende koninklijke goedkeuringen," De Dageraad, IISG Archief, inv. nr. 1.3, https://hdl.handle.net/10622/ARCH01592.1.3. Op 16 mei 1927 werden de vernieuwde statuten koninklijk goedgekeurd: De vrijdenkersvereniging De Dageraad stelt zich ten doel de bevordering der vrije gedachte, tot zuivering en verdieping van 's mensen zedelijk en verstandelijk besef. Zij plaatst zich hierbij op de wetenschappelijke-wijsgerigen grondslag van de soevereiniteit en autonomie de rede, mitsdien aanvaardt zij als grondslag voor wereld en levensbeschouwing uitsluitend de normen van het redelijk en zedelijk bewustzijn en de gegevens der ervaring, onder afwijzing en bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van kerk of persoon, schrift of overlevering.
25. "Hoofdbestuur vergadering van 15 maart 1928, antwoord van de VARA op verzoek van De Dageraad," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 76, https://hdl.handle.net/10622/ARCH01592.2.7.3.
26. "Notulen HB vergadering 21 maart 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 77.
27. "Protestmeeting van de V.A.R.A," *Het Volk*, *Dagblad voor de arbeiderspartij* 29ste Jaargang No. 9014, 2 mei 1928, 1. Zaterdag 19 mei 1928 in het Concertgebouw in Amsterdam waarbij het ging over de antisocialistische agitatie van De Telegraaf tegen de SDAP en de VARA, de strijd op de Hilversumse zender tussen de AVRO en VARA over de zendtijdverdeling.
28. "Notulenboek HB, vergadering 21 mei 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 81.
29. "Notulenboek HB, vergadering 21 mei 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 81: 'Men scheen boos te zijn over de verspreiding onzer circulaire aan de bezoekers der protestvergadering.'
30. "Notulenboek HB, vergadering 21 mei 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 86: Op 6 juni kwam van de AVRO het antwoord binnen om het verzoek te bespreken.
31. "Verslag van Jan Hoving over zijn onderhoud met Prof. Leo Polak, vergadering 21 mei 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 90.
32. "Verslag van Jan Hoving over zijn onderhoud met Prof. Leo Polak, vergadering 21 mei 1928," De Dageraad, IISG Archief inv. nr. 2.7.3., 92.
33. "Doelstellingen van De Dageraad," De Dageraad, IISG Archief, inv. nr. 1.3.

34. Enserinck, *De Nederlandsche radio-wetgeving geschiedkundig ontwikkeld*, 72: De normen waren vastgelegd in artikel 14 van de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904.
35. Onno de Wit, "Telegrafie en Telefonie," in *Geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890, Deel IV*, red. Lintsen, H.W. et al. (Walburg Pers, 1993), 204-205.
36. Susan J. Douglas, *Inventing American Broadcasting 1899-1922* (Johns Hopkins University Press, 1987), 297-302.
37. A.A.M.Enserinck, *Overzicht van de bemoeiingen van het Staatsbedrijf der P.T.T. met den radio-omroep in Nederland van het begin af tot Mei 1940,* Onuitgegeven manuscript (Centrale directie der PTT, 1945), 10. Van 1923 tot en 1926 werden er achtereenvolgens vijf commissies ingesteld. Uiteindelijk kwam de vijfde commissie onder leiding van Ruys de Beerenbrouck met een advies waarop de 'Radio-wet' was gestoeld.
38. Enserinck, *Overzicht van de bemoeiingen van het Staatsbedrijf der P.T.T*, 55. In de brief van Radio-raad (no.828) aan Min. van Waterstaat van 13 april 1931 werden L.V.R.A. (Liberale Vereniging Radio Amateurs), H.I.R.O. (Humanistische Ideologische Radio-Omroepvereeniging en de VRO toegelaten.
39. Staatsblad No.159, *Beschikking van minister van Waterstaat, dd. 15 mei 1930. Verdeling van den Zendtijd horende bij het Koninklijk Besluit 9 mei 1930* (Staatsuitgeverij 1930). Vaststelling Radio-reglement en toebedeling zendtijd voor de grote vier omroepen (NCRV, VARA, KRO en AVRO, ieder 20%) en de VPRO kreeg 5%. De rest 15% was voor het algemeen programma waaruit ook de bijzondere omroepen werden toebedeeld.
40. "Verslag 1927-1928. 45ste Vergadering, 23 februari 1928, 77, Aanvullingen en wijzigingen van de Telegraaf- en Telefooonwet 1904. 1442," Tweede Kamer Handelingen, https://www.officielebekendmakingen.nl/.
41. Verslag 1927-1928. 45ste Vergadering; Jannes van Dijk, "1444-1445.Amendement 77.7+8 Toevoeging regels ten aanzien van zendmachtigingen en instellen Radio-raad," *Tweede Kamer Handelingen 46ste Vergadering, 24 februari 1928,* 1479. Het amendement over de Radio-raad werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.
42. "Verslag 1927-1928. 45ste Vergadering, 23 februari 1928, 1453," Tweede Kamer Handelingen: Met 'derden' werd bedoeld de luisteraars en mogelijke andere rechtspersonen.
43. "46ste Vergadering, 24 februari 1928, 1479," Tweede Kamer Handelingen: reactie van Suring op antwoord van minister Van der Vegte; Staatsblad, *Wet aanvulling en wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet 1904, 12 mei 1928. No.169*. (Staatsuitgeverij 1928).
44. "32ste Vergadering, 9 december 1930, 1108," Tweede Kamer Handelingen.
45. "89ste Vergadering, 1 juni 1932, 2653-2354," Tweede Kamer Handelingen: Na twee dagen vergaderen 27+31 mei 1932.

46. "89ste Vergadering, 1 juni 1932, 2653-2354," Tweede Kamer Handelingen. In de Memorie van Toelichting 'betreffende bepaalde voor godsdienstige gevoelens krenkende uitingen' en bij de behandeling werd verduidelijk dat gelovigen niet mochten worden gekwetst.
47. Staatsblad, *Koninklijk Besluit 22 april 1933. No.223* (Staatsuitgeverij 1933).
48. Staatsblad, *Koninklijk Besluit 22 april 1933. No.223* (Staatsuitgeverij 1933).
49. Jacq. Erka was schrijver- en sprekerspseudoniem voor Jacques Knap. Hij was vanaf 1931 hoofdbestuurslid, 1ste secretaris en actief antimilitarist.
50. Radio-Omroep contrôle-commissie, *Brief aan de Vrijdenkers radio-omroepvereeniging*, Den Haag, 21 september 1932, No.1196.
51. Jan Hoving, *Voorwoord in Jeugd en Vrije gedachte, Radio-rede door Jacq. Erka,* (Uitgave Hoofdbestuur De Dageraad afd. Boekhandel, 1932). Van de meeste al of niet verboden radio uitzendingen werden brochures uitgegeven. Verder werden de radio uitzendingen uitgeschreven geplaatst in de VRO-Nieuwsbrieven.
52. "Brief radio-raad gericht aan de minister van Waterstaat van 23 mei 1933," Nat. Archief 2.16.25, brief nr. 1544.
53. "Brieven van Limburgse Liga, dd. 20 oktober 1932 en van de Kath. Radiobond in het Bisdom Roermond, dd. 28 oktober 1932," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 1246.
54. Radio uit de muur. Canon van de Telecommunicatie. (Stichting Telecommunicatie Erfgoed Nederland, 2021) https://www.telecomerfgoed.nl/telecomcanon/index.php/vensters?id=45 Vanaf de jaren twintig (1925) ontstond er een snelgroeiend landelijk netwerk van radiocentrales die lokaal via kabels de radio goedkoop de huiskamers binnen brachten. Na de WOII werd dit tot door de PTT commercieel verzorgd, de laatste centrale in Delft stopte in 1975.
55. Jan Hoving, "De tocht naar Limburg" in *Levensherinneringen van een vrijdenker. Allerlei lui* (Vrijdenkersvereeniging "De Dageraad, 1938), 485-506.
56. Frank van Vree, "De stem van de vrijheid, Over de publicitaire en de propagandistische activiteiten," in *God noch Autoriteit, Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland*, red. B. Gasenbeek, J.C.H. Blom & J.W.M. Nabuurs (Boomuitgevers, 2006), 134-136.
57. "Stad en Streek op naar Heerlen," *Limburgsch Dagblad*, 19 juni 1925: 'Daar zullen Zondag in Heerlen mannen opstaan, die in heiligen toorn ontbrand, begiftigd met de gave des woords, van het krachtige overtuigende woord, van het improvistisch spreekgestoelte een daverend protest zullen doen hooren.'
58. "Stad en Streek op naar Heerlen," *Limburgsch Dagblad*, 19 juni 1925, 2.
59. De Encycliek van Pius XI over het christelijk huwelijk van 31 dec. L.L., *De Vrijdenker*,7 februari 1931.

60. "Het antwoord der Katholieke arbeiders van Limburg," *De Limburger Koerier*, 9 maart 1931. (3) Uit de vele aankondigingen en verslagen in kranten werd duidelijk dat de Missen op 22 maart 1931 in haast alle Limburgse kerken werden gehouden.
61. "Oproeping voor een propagandatocht door Limburg," *De Vrijdenker*, 21 maart 1931.
62. "Dageraad in Limburg - Manifest aan de bevolking," *De Volkskrant*, 27 maart 1931.
63. "Maakt U gereed," *De Vrijdenker*, 23 mei 1931 stond de eerste aankondiging van het Hoofdbestuur.
64. "De Dageraad naar Limburg - Wit-gele tegendemonstratie," *De Limburger*, 1 juli 1931. Iedereen die deelnam aan de tegendemonstratie werd verzocht de witgele kleuren te hangen aan huizen, auto's, motoren, fietsen, te plaatsen in etalages en te dragen.
65. "Laatste berichten. De Dageraad-actie in Limburg," *Algemeen Handelsblad*, zondagochtend 26 juli 1931, 3.
66. "De tocht der goddeloozen naar Limburg," *De Volkskrant*, 25 juli 1931.
67. "Een rumoerige dag in Limburg Actie van de bevolking tegen De Dageraad," *De Telegraaf*, 26 juli 1931, 6; Hoving, *Levensherinneringen van een vrijdenker*, 516-546. De tocht naar Limburg, een opgetekend verslag van enkele gebeurtenissen. In *De Tijd,* het *Limburgsch Dagblad* en *De Limburger* van 27 juli 1931.
68. Thunnis van Oort, *Film en het moderne leven in Limburg. het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek (1909-1929)* (Uitgeverij Verloren, 2007), 28-31, 183.
69. Antwoord van de minister op de ingekomen brieven van Limburgse Liga (20 oktober 1932) en Katholieken Radiobond in het Bisdom Roermond (28 oktober 1932). Ministerie van Waterstaat, 's-Gravenhage, 26 november 1932.
70. "Brief van de minister Reymer aan de Radio-raad," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 16: Betreffende V.R.O. 's-Gravenhage, 4 november 1932.
71. "Brief van Radio-raad gericht aan de minister van Waterstaat van 23 mei 1933," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 1544.
72. "Brief van Radio-raad gericht aan de minister van Waterstaat van 23 mei 1933," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 1544.
73. "Brief van Radio-Omroep contrôle-commissie aan minister van Binnenlandse Zaken dd. 27 februari 1934," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 1836.
74. "Brief Radio-Raad aan de minister van Binnenlandsche Zaken. 's-Gravenhage, 29 maart 1934," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 1794.

75. "Brief Radio-Raad aan Radio-Omroep contrôle-commissie dd. 6 maart 1936," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 2422
76. "Brief Radio-Omroep contrôle-commissie aan den Radio-raad, Departement van Binnenlandsche Zaken van 29 april 1936," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 2619.
77. "Brief Radio-raad 20 juni 1936," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 2459.
78. "Brief Radio-raad 20 juni 1936," Radio-Raad, Nationaal Archief, brief nr. 2459: Minderheidsstandpunt van de raadsleden Lindeboom, Werker, Graadt van Roggen en Boon v.d. Starp.
79. "Brief van de minister aan de Radio-raad van 18 juli 1936," Radio-Raad, Nationaal archief.
80. "Actie van katholieken tegen Volksverwildering - Begonnen in de Gooische landstreek," *De Volkskrant,* 3 augustus 1933: De Gooische actiegroep tegen Volksverwildering vond dat er maatregelen moesten worden genomen om op te treden tegen ontaarding van volkszeden en gewoonten.
81. "Zon- en Nachtbaden in het Gooi - Adres van de RK Actiegroep," *De Telegraaf*, 18 augustus 1933; "Gemengde zonnebaden aan den rand van 't Gooi," *Utrechtsche Courant*, 26 augustus 1933, 3.
82. "Tegen de Godloozen-actie van de "Dageraad," 't Gooi Katholieke Protestmeeting, *Dagblad De Grondwet*, 17 juli 1936, 6.
83. "R.K. Protest-actie tegen "De Dageraad," *De Gooi - en Eemlander*, 17 juli 1936, 3.
84. "Incident op de vrijdenkerslanddag," *De Telegraaf*, 20 juli 1936, 10: Verslaglegging van het voorval op de Landdag in het Jaarverslag van De Dageraad. Tijdens de lezing van Anton Constandse werd door enkele jonge tegenstanders op het podium een vaandel verscheurd. "Congresbeschrijvingsbrief van de Dageraad 10+11 juli 1937," Amsterdam. IISG, ARCH01592.2.3.11.
85. "Tegen Godloozenactie - Protesten uit 't Gooi," *De Tijd*, 3 augustus 1936, 2.
86. Telegram van 3 september 1936 aan de minister van Binnenlandse Zaken om de radio-uitzending van de VRO op grond van het derde lid van artikel 2 van het radioreglement niet door te laten gaan. Brief van 4 november met betrekking tot de uitzending van zaterdag 7 november 1936.
87. In augustus rond 3 augustus, in september rond 7 september, in oktober rond 13 oktober, rond 7 november berichten geplaatst in *De Tijd, Dagblad De Grondwet, Utrechtse Courant, Nieuwe Haarlemsche Courant, Twentsche Courant, Overijssels Dagblad, Limburgs Dagblad, De Limburger, Nieuwe Venlosche Courant, Westfriesch Dagblad, Zuid-Willemsvaart*; dit is greep van de zoekopdracht op Delpher.
88. "Radio-politiek der Regeering - Het gevoel van onveiligheid," *Utrechtsche Courant*, 3 september 1936. Uitgebreid artikel op voorblad van de krant.
89. "Geen Spanje in Holland," *Dagblad De Grondwet,* 3 augustus 1936, Eerste blad, 2.

90. "GODSLASTERAARS 'De Dageraad' voortaan Godloozen-organisatie voor àlle marxisten, Volksfront en de radio,"*Volk en Vaderland*, 18 oktober 1936, 1.
91. In *De Vrijdenker* aankondigingen van bijeenkomsten: 23 september 1936 "Hoe een natie door het fascisme bedrogen werd," Amsterdam; 26 oktober 1936 "Spanje de ongelukkige door het fascisme," Rotterdam, 17 november 1936; "Door het fascisme verraden natie," Haarlem, 19 november 1936.
92. Lodewijk Petram en Samuël Kruizinga, *De oorlog tegemoet. Nederlanders en de strijd om Spanje, 1936-1939* (Uitgeverij Atlas, 2020), 61-62. Hulp aan Spanje was een mantelorganisatie van de CPN die zich richtte op het leveren van medische hulpgoederen aan Spanje.
93. Van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland,* 29.
94. "Vrijdenkers door een troep N.S.B.-ers overvallen - Vechtpartij in het V.N.-Huis," *Utrechtsch Nieuwsblad*, 27 oktober 1936.
95. "De Godloozen-Actie - Onduldbaar in Christelijk Nederland," *Volk en Vaderland*, 30 oktober 1936; "De Dageraad kwam niet - Felle reactie op de hetze tegen Kerk en Christendom," *Volk en Vaderland*, 30 oktober 1936; "Te wapen tegen De Dageraad," *Volk en Vaderland*, 30 oktober 1936.
96. "Memorie van Antwoord, Vaststelling begroting Posterijen, Telegrafie en Telefoon voor 1937," 16 November 1936, Handelingen Tweede Kamer Vergaderjaar 1936-1937, 5.
97. "Telegram aan Bestuur VRO te Haarlem op 30 december 1936," Nationaal Archief, index 2.16.25; Hiermee verviel de aangekondigde uitzending van 2 januari 1937.
98. Vincent Crone, *De Kwetsbare Kijker. Een culturele geschiedenis van televisie in Nederland* (University Press, 2007).
99. Gijsenbergh, *Democratie en gezag,* 230-31.
100. Frits Boterman, *Tussen utopie en crisis. Nederland in het interbellum 1918-1940* (Uitgeverij De Arbeiderspers, 2021), 244-246.

Biografie

Hans de Vries is als buitenpromovendus Mediageschiedenis verbonden aan het Instituut voor Cultureel-wetenschappelijk Onderzoek (ICON) van de Universiteit Utrecht. In zijn mediahistorisch onderzoek analyseert hij de censuur op en en de begrenzing van de vrijheid van meningsuiting binnen de Nederlandse publieke omroep (1928-1995). Aan de hand van een een casestudie over de Vrijdenkers Radio Omroep (VRO) brengt hij de periode van voor en na de Tweede Wereldoorlog in kaart. De studie richt zich twee vragen:

- Wat waren de grenzen van uitingsvrijheid in het publieke (radio)omroepbestel?
- Welke maatschappelijke landelijke en regionale ontwikkelingen stuurden de politieke besluitvorming aan die bepalend waren rondom de normatief ingegeven censuurmaatregelen?

De studie zal een beeld geven van invloed die maatschappelijke, religieuze en politieke groeperingen hadden op de normatieve kaders van de gecompartimenteerde (verzuild) publieke omroep.

Biography

Hans de Vries is an external PhD candidate in Media History at the Institute for Cultural Inquiry (ICON) at Utrecht University. In his media history research, he analyses censorship and the limitations placed on freedom of expression within the Dutch public broadcasting system (1928-1995). Using a case study on the Freethinkers Radio Broadcasting organisation (VRO), he maps out the periods before and after the Second World War.

The study focuses on two questions:

- What were the limits of freedom of expression within the public (radio) broadcasting system?
- Which societal, national, and regional developments drove the political decision-making that shaped normatively driven censorship measures?

The study will provide insight into the influence that social, religious, and political groups exerted on the normative frameworks of the compartmentalised (pillarised) public broadcasting system.

TMG Journal for Media History

Volume 29 No (1)/2026

DOI

https://doi.org/10.18146/tmg.986

PUBLISHER

Netherlands Institute for Sound and Vision

COPYRIGHT

Each article is copyrighted © by its author(s) and is published under license from the author(s). When a paper is accepted for publication, authors will be requested to agree with the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.